
.. Mandukyopaniṣat with Gaudapada's Karika..

॥ माण्डूक्योपनिषत् सहित कारिका ॥

। सगौडपादीयकारिकाथर्ववेदीयमाण्डूक्योपनिषत् ।

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा
भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥
भद्रं नो अपि वातय मनः ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

हरिः ॐ । ॐ इत्येतदक्षरं इदं सर्वं तस्योपव्याख्यानं
भूतं भवद् भविष्यदिति सर्वमोकार एव ।
यच्चान्यत् त्रिकालातीतं तदप्योकार एव ॥ १ ॥
सर्वं ह्येतद् ब्रह्मायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा
चतुष्पात् ॥ २ ॥
जागरितस्थानो बहिष्प्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः
स्थूल भुग्वैश्वानरः प्रथमः पादः ॥ ३ ॥
स्वप्नस्थानोऽन्तःप्रज्ञाः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः
प्रविविक्तभुक्तैजसो द्वितीयः पादः ॥ ४ ॥
यत्र सुप्तो न कञ्चन कामं कामयते न कञ्चन स्वप्नं पश्यति
तत् सुषुप्तम् । सुषुप्तस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन
एवानन्दमयो ह्यानन्दभुक् चेतो मुखः प्राज्ञस्तृतीयः पादः ॥ ५ ॥
एष सर्वेश्वरः एष सर्वज्ञ एषोऽन्तर्याम्येष योनिः
सर्वस्य प्रभवाप्ययौ हि भूतानाम् ॥ ६ ॥

अत्रैते श्लोका भवन्ति

बहिष्प्रज्ञो विभुर्विश्वो ह्यन्तःप्रज्ञस्तु तैजसः ।
घनप्रज्ञस्तथा प्राज्ञ एक एव त्रिधा स्मृतः ॥ १ ॥
दक्षिणाक्षिमुखे विश्वो मनस्यन्तस्तु तैजसः ।

आकाशे च हृदि प्राज्ञस्त्रिधा देहे व्यवस्थितः ॥ २ ॥
 विश्वो हि स्थूलभुङ्गित्यं तैजसः प्रविविक्तभुक् ।
 आनन्दभुक् तथा प्राज्ञस्त्रिधा भोगं निबोधत ॥ ३ ॥
 स्थूलं तर्पयते विश्वं प्रविविक्तं तु तैजसम् ।
 आनन्दश्च तथा प्राज्ञं त्रिधा तृप्तिं निबोधत ॥ ४ ॥
 त्रिषु धामसु यद्भोज्यं भोक्ता यश्च प्रकीर्तितः ।
 वेदैतदुभयं यस्तु स भुञ्जानो न लिप्यते ॥ ५ ॥
 प्रभवः सर्वभावानां सतामिति विनिश्चयः ।
 सर्वं जनयति प्राणश्चेतोऽशून्पुरुषः पृथक् ॥ ६ ॥
 विभूतिं प्रसवं त्वन्ये मन्यन्ते सृष्टिचिन्तकाः ।
 स्वप्नमायासरूपेति सृष्टिरन्यैर्विकल्पिता ॥ ७ ॥
 इच्छामात्रं प्रभोः सृष्टिरिति सृष्टौ विनिश्चिताः ।
 कालात्प्रसूतिं भूतानां मन्यन्ते कालचिन्तकाः ॥ ८ ॥
 भोगार्थं सृष्टिरित्यन्ये क्रीडार्थमिति चापरे ।
 देवस्यैष स्वभावोऽयमाप्तकामस्य का स्पृहा ॥ ९ ॥

नान्तःप्रज्ञं न बहिष्प्रज्ञं नोभयतःप्रज्ञं
 न प्रज्ञानघनं न प्रज्ञं नाप्रज्ञं ।
 अदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमलक्षणं
 अचिन्त्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्ययसारं
 प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते
 स आत्मा स विज्ञेयः ॥ ७ ॥

अत्रैते श्लोका भवन्ति

निवृत्तेः सर्वदुःखानामीशानः प्रभुरव्ययः ।
 अद्वैतः सर्वभावानां देवस्तुर्यो विभुः स्मृतः ॥ १० ॥
 कार्यकारणबद्धौ ताविष्येते विश्वतैजसौ ।
 प्राज्ञः कारणबद्धस्तु द्वौ तौ तुर्ये न सिध्यतः ॥ ११ ॥
 नऽऽत्मानं न परांश्चैव न सत्यं नापि चानृतम् ।
 प्राज्ञः किञ्चन संवेत्ति तुर्यं तत्सर्वदृक्सदा ॥ १२ ॥
 द्वैतस्याग्रहणं तुल्यमुभयोः प्राज्ञतुर्ययोः ।
 बीजनिद्रायुतः प्राज्ञः सा च तुर्ये न विद्यते ॥ १३ ॥
 स्वप्ननिद्रायुतावाद्यौ प्राज्ञस्त्वस्वप्ननिद्रया ।
 न निद्रां नैव च स्वप्नं तुर्ये पश्यन्ति निश्चिताः ॥ १४ ॥

अन्यथा गृह्यतः स्वप्नो निद्रा तत्त्वमजानतः ।
 विपर्यासे तयोः क्षीणे तुरीयं पदमश्नुते ॥ १५ ॥
 अनादिमायया सुप्तो यदा जीवः प्रबुध्यते ।
 अजमनिद्रमस्वप्नमद्वैतं बुध्यते तदा ॥ १६ ॥
 प्रपञ्चो यदि विद्येत निवर्तेत न संशयः ।
 मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः ॥ १७ ॥
 विकल्पो विनिवर्तेत कल्पितो यदि केनचित् ।
 उपदेशादयं वादो ज्ञाते द्वैतं न विद्यते ॥ १८ ॥

सोऽयमात्माऽध्यक्षरमोऽकरोऽधिमात्रं पादा
 मात्रा मात्राश्च पादा अकार उकारो मकार इति ॥ ८ ॥
 जागरितस्थानो वैश्वानरोऽकारः प्रथमा
 मात्राऽऽप्तेरादिमत्त्वाद् वाऽऽप्नोति ह वै सर्वान्
 कामानादिश्च भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥
 स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया मात्रोत्कर्षाद्
 उभयत्वाद्भोत्कर्षति ह वै ज्ञानसन्ततिं समानश्च भवति
 नास्याब्रह्मवित्कुले भवति य एवं वेद ॥ १० ॥
 सुषुप्तस्थानः प्राज्ञो मकारस्तृतीया मात्रा मितेरपीतेर्वा
 मिनोति ह वा इदं सर्वमपीतिश्च भवति य एवं वेद ॥ ११ ॥

अत्रैते श्लोका भवन्ति

विश्वस्यात्वविवक्षायामादिसामान्यमुत्कटम् ।
 मात्रासम्प्रतिपत्तौ स्यादाप्तिसामान्यमेव च ॥ १९ ॥
 तैजसस्योत्वविज्ञान उत्कर्षो दृश्यते स्फुटम् ।
 मात्रासम्प्रतिपत्तौ स्यादुभयत्वं तथाविधम् ॥ २० ॥
 मकारभावे प्राज्ञस्य मानसामान्यमुत्कटम् ।
 मात्रासम्प्रतिपत्तौ तु लयसामान्यमेव च ॥ २१ ॥
 त्रिषु धामसु यत्तुल्यं सामान्यं वेत्ति निश्चितः ।
 स पूज्यः सर्वभूतानां वन्द्यश्चैव महामुनिः ॥ २२ ॥
 अकारो नयते विश्वमुकारश्चापि तैजसम् ।
 मकारश्च पुनः प्राज्ञं नामात्रे विद्यते गतिः ॥ २३ ॥

अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवोऽद्वैत

एवमोकार आत्मैव संविशत्यात्मनाऽऽत्मानं य एवं वेद ॥ १२ ॥

अत्रैते श्लोका भवन्ति

ओंकारं पादशो विद्यात्पादा मात्रा न संशयः ।
ओंकारं पादशो ज्ञात्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ २४ ॥
युञ्जीत प्रणवे चेतः प्रणवो ब्रह्म निर्भयम् ।
प्रणवे नित्ययुक्तस्य न भयं विद्यते क्वचित् ॥ २५ ॥
प्रणवो ह्यपरं ब्रह्म प्रणवश्च परः स्मृतः ।
अपूर्वोऽनन्तरोऽबाह्योऽनपरः प्रणवोऽव्ययः ॥ २६ ॥
सर्वस्य प्रणवो ह्यादिर्मध्यमन्तस्तथैव च ।
एवं हि प्रणवं ज्ञात्वा व्यश्नुते तदनन्तरम् ॥ २७ ॥
प्रणवं हीश्वरं विद्यात्सर्वस्य हृदि संस्थितम् ।
सर्वव्यापिनमोङ्कारं मत्वा धीरो न शोचति ॥ २८ ॥
अमात्रोऽनन्तमात्रश्च द्वैतस्योपशमः शिवः ।
ओंकारो विदितो येन स मुनिर्नेतरो जनः ॥ २९ ॥

इति माण्डूक्योपनिषदर्थविष्करणपरायांसु
गौडपादियकारीकायांसु प्रथममागमप्रकरणम् ॥ १ ॥

। ॐ तत्सत् ।

गौडपादीयकारिकासु वैतथ्याख्यं द्वितीयं प्रकरणम् ।

। हरिः ॐ ।

वैतथ्यं सर्वभावानां स्वप्न आहुर्मनीषिणः ।
अन्तःस्थानात्तु भावानां संवृतत्वेन हेतुना ॥ १ ॥
अदीर्घत्वाच्च कालस्य गत्वा देशान्न पश्यति ।
प्रतिबुद्धश्च वै सर्वस्तस्मिन्देशे न विद्यते ॥ २ ॥
अभावश्च रथादिनां श्रूयते न्यायपूर्वकम् ।

वैतथ्यं तेन वै प्राप्तं स्वप्न आहुः प्रकाशितम् ॥ ३ ॥
 अन्तःस्थानात्तु भेदानां तस्माज्जागरिते स्मृतम् ।
 यथा तत्र तथा स्वप्ने संवृतत्वेन भिद्यते ॥ ४ ॥
 स्वप्नजागरितस्थाने ह्येकमाहुर्मनीषिणः ।
 भेदानां हि समत्वेन प्रसिद्धेनैव हेतुना ॥ ५ ॥
 आदावन्ते च यन्नास्ति वर्तमानेऽपि तत्तथा ॥
 वितथैः सदृशाः सन्तोऽवितथा इव लक्षिताः ॥ ६ ॥
 सप्रयोजनता तेषां स्वप्ने विप्रतिपद्यते ।
 तस्मादाद्यन्तवत्त्वेन मिथ्यैव खलु ते स्मृताः ॥ ७ ॥
 अपूर्वं स्थानिधर्मो हि यथा स्वर्गनिवासिनाम् ।
 तान्यं प्रेक्षते गत्वा यथैवेह सुशिक्षितः ॥ ८ ॥
 स्वप्नवृत्तवपि त्वन्तश्चेतसा कल्पितं त्वसत् ।
 बहिश्चेतोऽगृहीतं सदृष्टं वैतथ्यमेतयोः ॥ ९ ॥
 जाग्रद्वृत्तावपि त्वन्तश्चेतसा कल्पितं त्वसत् ।
 बहिश्चेतोऽगृहीतं सद्वृत्तं वैतथ्यमेतयोः ॥ १० ॥
 उभयोरपि वैतथ्यं भेदानां स्थानयोर्यदि ।
 क एतान्बुध्यते भेदान् को वै तेषां विकल्पकः ॥ ११ ॥
 कल्पयत्यात्मनाऽऽत्मानमात्मा देवः स्वमायया
 स एव बुध्यते भेदानिति वेदान्तनिश्चयः ॥ १२ ॥
 विकरोत्यपरान्भावानन्तश्चित्ते व्यवस्थितान् ।
 नियतांश्च बहिश्चित्तं एवं कल्पयते प्रभुः ॥ १३ ॥
 चित्तकाला हि येऽन्तस्तु द्वयकालाश्च ये बहिः ॥
 कल्पिता एव ते सर्वे विशेषो नान्यहेतुकः ॥ १४ ॥
 अव्यक्ता एव येऽन्तस्तु स्फुटा एव च ये बहिः ।
 कल्पिता एव ते सर्वे विशेषस्त्विन्द्रियान्तरे ॥ १५ ॥
 जीवं कल्पयते पूर्वं ततो भावान्पृथग्विधान् ।
 बाह्यानाध्यात्मिकांश्चैव यथाविद्यस्तथास्मृतिः ॥ १६ ॥
 अनिश्चिता यथा रज्जुरन्धकारे विकल्पिता ।
 सर्पधारादिभिर्भावैस्तद्वदात्मा विकल्पितः ॥ १७ ॥
 निश्चितायां यथा रज्ज्वां विकल्पो विनिवर्तते ।
 रज्जुरेवेति चाद्वैतं तद्वदात्मविनिश्चयः ॥ १८ ॥
 प्राणादिभिरनन्तैश्च भावैरेतैर्विकल्पितः ।
 मायैषा तस्य देवस्य यया सम्मोहितः स्वयम् ॥ १९ ॥
 प्राण इति प्राणविदो भूतानीति च तद्विदः ।
 गुणा इति गुणविदस्तत्त्वानीति च तद्विदः ॥ २० ॥
 पादा इति पादविदो विषया इति तद्विदः ।

लोका इति लोकविदो देवा इति च तद्विदः ॥ २१ ॥
वेदा इति वेदविदो यज्ञा इति च तद्विदः ।
भोक्तेति च भोक्तृविदो भोज्यमिति च तद्विदः ॥ २२ ॥
सूक्ष्म इति सूक्ष्मविदः स्थूल इति च तद्विदः ।
मूर्त इति मूर्तविदोऽमूर्त इति च तद्विदः ॥ २३ ॥
काल इति कालविदो दिश इति च तद्विदः ।
वादा इति वादविदो भुवनानीति तद्विदः ॥ २४ ॥
मन इति मनोविदो बुद्धिरिति च तद्विदः ।
चित्तमिति चित्तविदो धर्माधर्मौ च तद्विदः ॥ २५ ॥
पञ्चविंशक इत्येके षड्विंश चापरे ।
एकत्रिंशक इत्याहुरनान्त इति चापरे ॥ २६ ॥
लोकाःल्लोकविदः प्राहुराश्रमा इति तद्विदः ।
स्त्रीपुंनपुंसकं लैङ्गाः परापरमथापरे ॥ २७ ॥
सृष्टिरिति सृष्टिविदो लय इति च तद्विदः ।
स्थितिरिति स्थितिविदः सर्वे चेह तु सर्वदा ॥ २८ ॥
यं भावं दर्शयेद्यस्य तं भावं स तु पश्यति ।
तं चावति स भूत्वाऽसौ तद्ग्रहः समुपैति तम् ॥ २९ ॥
एतैरेषोऽपृथरभावैः पृथगेवेति लक्षितः ।
एवं यो वेद तत्त्वेन कल्पयेत्सोऽविशङ्कितः ॥ ३० ॥
स्वप्नमाये यथा दृष्टे गन्धर्वनगरं यथा ।
तथा विश्वमिदं दृष्टं वेदान्तेषु विचक्षणैः ॥ ३१ ॥
न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ ३२ ॥
भावैरसद्भिरेवायमद्वयेन च कल्पितः ।
भावा अप्यद्वयेनैव तस्मादद्वयता शिवा ॥ ३३ ॥
नाऽऽत्मभावेन नानेदं न स्वेनापि कथञ्चन ।
न पृथङ्नापृथक्किञ्चिदिति तत्त्वविदो विदुः ॥ ३४ ॥
वीतरागभयक्रोधैर्मुनिभिर्वेदपारगैः ।
निर्विकल्पो ह्ययं दृष्टः प्रपञ्चोपशमोऽद्वयः ॥ ३५ ॥
तस्मादेवं विदित्वैनमद्वैते योजयेत्स्मृतिम् ।
अद्वैतं समनुप्राप्य जडवल्लोकमाचरेत् ॥ ३६ ॥
निस्तुतिर्निर्ममस्कारो निःस्वधाकार एव च ।
चलाचलनिकेतश्च यतिर्यादृच्छिको भवेत् ॥ ३७ ॥
तत्त्वमाध्यात्मिकं दृष्ट्वा तत्त्वं दृष्ट्वा तु बाह्यतः ।
तत्त्वीभूतस्तदारामस्तत्त्वादप्रच्युतो भवेत् ॥ ३८ ॥
इति गौडपादीयकारिकासु वैतथ्याक्यं

ॐ ॥ उपासानाश्रितो धर्मो जाते ब्रह्मणि वर्तते ।
 प्रागुत्पत्तेरजं सर्वं तेनासौ कृपणः स्मृतः ॥ १ ॥
 अतो वक्ष्याम्यकार्पण्यमजाति समतां गतम् ।
 यथा न जायते किञ्चिज्जायमानं समन्ततः ॥ २ ॥
 आत्मा ह्याकाशवज्जीवैर्घटाकाशैरिवोदितः ।
 घटादिवच्च सङ्घातैर्जातावेतन्निदर्शनम् ॥ ३ ॥
 घटादिषु प्रलीनेषु घटाकाशादयो यथा ।
 आकाशे सम्प्रलीयन्ते तद्वज्जीवा इहाऽऽत्मनि ॥ ४ ॥
 यथैकस्मिन्घटाकाशे रजोधूमादिभिर्युते ।
 न सर्वे सम्प्रयुज्यन्ते तद्वज्जीवाः सुखादिभिः ॥ ५ ॥
 रूपकार्यसमाख्याञ्च भिद्यन्ते तत्र तत्र वै ।
 आकाशस्य न भेदोऽस्ति तद्वज्जीवेषु निर्णयः ॥ ६ ॥
 नाऽऽकाशस्य घटाकाशो विकारावयवौ यथा ।
 नैवाऽऽत्मनः सदा जीवो विकारावयवौ तथा ॥ ७ ॥
 यथा भवति बालानां गगनं मलिनं मलैः ।
 तथा भवत्यबुद्धानामात्माऽपि मलिनो मलैः ॥ ८ ॥
 मरणे सम्भवे चैव गत्यागमनयोरपि ।
 स्थितौ सर्वशरीरेषु आकाशेनाविलक्षणः ॥ ९ ॥
 सङ्घाताः स्वप्नवत्सर्वे आत्ममायाविसर्जिताः ।
 आधिक्ये सर्वसाम्ये वा नोपपत्तिर्हि विद्यते ॥ १० ॥
 रसादयो हि ये कोशा व्याख्यातास्तैत्तिरीयके ।
 तेषामात्मा परो जीवः खं यथा सम्प्रकाशितः ॥ ११ ॥
 द्वयोर्द्वयोर्मधुज्ञाने परं ब्रह्म प्रकाशितम् ।
 पृथिव्यामुदरे चैव यथाऽऽकाशः प्रकाशितः ॥ १२ ॥
 जीवात्मनोरनन्यत्वमभेदेन प्रशस्यते ।
 नानात्वं निन्द्यते यच्च तदेवं हि समञ्जसम् ॥ १३ ॥
 जीवात्मनोः पृथक्त्वं यत्प्रागुत्पत्तेः प्रकीर्तितम् ।
 भविष्यद्वृत्त्या गौणं तन्मुख्यत्वं हि न युज्यते ॥ १४ ॥
 मृल्लोहविस्फुलिङ्गाद्यै सृष्टिर्या चोदिताऽन्यथा ।
 उपायः सोऽवताराय नास्ति भेदः कथञ्चन ॥ १५ ॥
 आश्रमास्त्रिविधा हीनमध्यमोत्कृष्टदृष्टयः ।
 उपासनोपदिष्टेयं तदर्थमनुकम्पया ॥ १६ ॥
 स्वसिद्धान्तव्यवस्थासु द्वैतिनो निश्चिता दृढम् ।
 परस्परं विरुध्यन्ते तैरयं न विरुध्यते ॥ १७ ॥
 अद्वैतं परमार्थो हि द्वैतं तद्भेद उच्यते ।

तेषामुभयथा द्वैतं तेनायं न विरुध्यते ॥ १८ ॥
 मायया भिद्यते ह्येतन्नान्यथाऽजं कथञ्चन ।
 तत्त्वतो भिद्यमाने हि मर्त्यताममृतं व्रजेत् ॥ १९ ॥
 अजातस्यैव भावस्य जातिमिच्छन्ति वादिनः ।
 अजातो ह्यमृतो भावो मर्त्यतां कथमेष्यति ॥ २० ॥
 न भवत्यमृतं मर्त्यं न मर्त्यममृतं तथा ।
 प्रकृतेरन्यथाभावो न कथञ्चिद्भविष्यति ॥ २१ ॥
 स्वभावोनमृतो यस्य भावो गच्छति मर्त्यताम् ।
 कृतकेनामृतस्तस्य कथं स्थास्यति निश्चलः ॥ २२ ॥
 भूततोऽभूततो वाऽपि सृज्यमाने समा श्रुतिः ।
 निश्चितं युक्तियुक्तं च यत्तद्भवति नेतरत् ॥ २३ ॥
 नेह नानेति चाऽऽम्नायादिन्द्रो मायाभिरित्यपि ॥
 अजायमानो बहुधा मायया जायते तु सः ॥ २४ ॥
 सम्भूतेरपवादाच्च सम्भवः प्रतिषिध्यते ।
 को न्वेनं जनयेदिति कारणं प्रतिषिध्यते ॥ २५ ॥
 स एष नेति नेतीति व्याख्यातं निह्नुते यतः ।
 सर्वमग्राह्यभावेन हेतुनाऽजं प्रकाशते ॥ २६ ॥
 सतो हि मायया जन्म युज्यते न तु तत्त्वतः ।
 तत्त्वतो जायते यस्य जातं तस्य हि जायते ॥ २७ ॥
 असतो मायया जन्म तत्त्वतो नैव युज्यते ।
 वन्ध्यापुत्रो न तत्त्वेन मायया वाऽपि जायते ॥ २८ ॥
 यथा स्वप्ने द्वयाभासं स्पन्दते मायया मनः ।
 तथा जाग्रद्द्वयाभासं स्पन्दते मायया मनः ॥ २९ ॥
 अद्वयं च द्वयाभासं मनः स्वप्ने न संशयः ।
 अद्वयं च द्वयाभासं तथा जाग्रन्न संशयः ॥ ३० ॥
 मनोदृश्यमिदं द्वैतं यत्किञ्चित्सचराचरम् ।
 मनसो ह्यमनीभावे द्वैतं नैवोपलभ्यते ॥ ३१ ॥
 आत्मसत्यानुबोधेन न सङ्कल्पयते यदा ।
 अमनस्तां तदा याति ग्राह्याभावे तदग्रहम् ॥ ३२ ॥
 अकल्पकमजं ज्ञानं ज्ञेयाभिन्नं प्रचक्षते ।
 ब्रह्मज्ञेयमजं नित्यमजेनाजं विबुध्यते ॥ ३३ ॥
 निगृहीतस्य मनसो निर्विकल्पस्य धीमतः ।
 प्रचारः स तु विज्ञेयः सुषुप्तेऽन्यो न तत्समः ॥ ३४ ॥
 लीयते हि सुषुप्ते तन्निगृहीतं न लीयते ।
 तदेव निर्भयं ब्रह्म ज्ञानालोकं समन्ततः ॥ ३५ ॥
 अजमनिद्रमस्वप्नमनामकमरूपकम् ।

सकृद्विभातं सर्वज्ञं नोपचारः कथञ्चन ॥ ३६ ॥
 सर्वाभिलापविगतः सर्वचिन्तासमुत्थितः ।
 सुप्रशान्तः सकृज्ज्योतिः समाधिरचलोऽभयः ॥ ३७ ॥
 ग्रहो न तत्र नोत्सर्गश्चिन्ता यत्र न विद्यते ।
 आत्मसंस्थं तदा ज्ञानमजाति समतां गतम् ॥ ३८ ॥
 अस्पर्शयोगो वै नाम दुर्दर्शः सर्वयोगिभिः ।
 योगिनो बिभ्यति ह्यस्मादभये भयदर्शिनः ॥ ३९ ॥
 मनसो निग्रहायत्तमभयं सर्वयोगिनाम् ।
 दुःखक्षयः प्रबोधश्चाप्यक्षया शान्तिरेव च ॥ ४० ॥
 उत्सेक उदधेर्यद्वत्कुशाग्रेणैकबिन्दुना ।
 मनसो निग्रहस्तद्वद्भवेदपरिखेदतः ॥ ४१ ॥
 उपायेन निगृह्णीयाद्विक्षिप्तं कामभोगयोः ।
 सुप्रसन्नं लये चैव यथा कामो लयस्तथा ॥ ४२ ॥
 दुःखं सर्वमनुस्मृत्य कामभोगान्निवर्तयेत् ।
 अजं सर्वमनुस्मृत्य जातं नैव तु पश्यति ॥ ४३ ॥
 लये सम्बोधयेच्चित्तं विक्षिप्तं शमयेत्पुनः ।
 सकषायं विजानीयात्समप्राप्तं न चालयेत् ॥ ४४ ॥
 नाऽऽस्वादयेत्सुखं तत्र निःसङ्गः प्रज्ञया भवेत् ।
 निश्चलं निश्चरच्चित्तमेकी कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ४५ ॥
 यदा न लीयते चित्तं न च विक्षिप्यते पुनः ।
 अनिङ्गनमनाभासं निष्पन्नं ब्रह्म तत्तदा ॥ ४६ ॥
 स्वस्थं शान्तं सनिर्वणमकथ्यं सुखमुत्तमम् ।
 अजमजेन ज्ञेयेन सर्वज्ञं परिचक्षते ॥ ४७ ॥
 न कश्चिज्जायते जीवः सम्भवोऽस्य न विद्यते ।
 एतत्तदुत्तमं सत्यं यत्र किञ्चिन्न जायते ॥ ४८ ॥
 इति गौडपादियकारिकायामद्वैताख्यं तृतीयं
 प्रकरणम् ॥ ३ ॥ ॐ तत्सत् ॥

ज्ञानेनाऽऽकाशकल्पेन धर्मान्यो गगनोपमान् ।
 ज्ञेयाशिन्नेन सम्बुद्धस्तं वन्दे द्विपदां वरम् ॥ १ ॥
 अस्पर्शयोगो वै नाम सर्वसत्त्वसुखो हितः ।
 अविवादोऽविरुद्धश्च देशितस्तं नमाम्यम् ॥ २ ॥
 भूतस्य जातिमिच्छन्ति वादिनः केचिदेव हि ।
 अभूतस्यापरे धीरा विवदन्तः परस्परम् ॥ ३ ॥
 भूतं न जायते किञ्चिदभूतं नैव जायते ।
 विवदन्तो द्वया ह्येवमजातिं ख्यापयन्ति ते ॥ ४ ॥
 ख्याप्यमानामजातिं तैरनुमोदामहे वयम् ।

विवदामो न तैः सार्धमविवादं निबोधत ॥ ५ ॥
 अजातस्यैव धर्मस्य जातिमिच्छन्ति वादिनः ।
 अजातो ह्यमृतो धर्मो मर्त्यतां कथमेष्यति ॥ ६ ॥
 न भवत्यमृतं मर्त्यं न मर्त्यममृतं तथा ।
 प्रकृतेरन्यथाभावो न कथञ्चिद्भविष्यति ॥ ७ ॥
 स्वभावेनामृतो यस्य धर्मो गच्छति मर्त्यताम् ।
 कृतकेनामृतस्तस्य कथं स्थास्यति निश्चलः ॥ ८ ॥
 सांसिद्धिकी स्वाभाविकी सहजा अकृता च या ।
 प्रकृतिः सेति विज्ञेया स्वभावं न जहाति या ॥ ९ ॥
 जरामरणनिर्मुक्ताः सर्वे धर्माः स्वभावतः ।
 जरामरणमिच्छन्तश्च्यवन्ते तन्मनीषया ॥ १० ॥
 कारणं यस्य वै कार्यं कारणं तस्य जायते ।
 जायमानं कथमजं भिन्नं नित्यं कथं च तत् ॥ ११ ॥
 कारणाद्यद्यनन्यत्वमतः कार्यमजं यदि ।
 जायमानाद्धि वै कार्यात्कारणं ते कथं ध्रुवम् ॥ १२ ॥
 अजाद्वै जायते यस्य दृष्टान्तस्तस्य नास्ति वै ।
 जाताच्च जायमानस्य न व्यवस्था प्रसज्यते ॥ १३ ॥
 हेतोरादिः फलं येषामादिर्हेतुः फलस्य च ।
 हेतोः फलस्य चानादिः कथं तैरूपवर्ण्यते ॥ १४ ॥
 हेतोरादिः फलं येषामादिर्हेतुः फलस्य च ।
 तथा जन्म भवेत्तेशां पुत्राज्जन्म पितुर्यथा ॥ १५ ॥
 सम्भवे हेतुफलयोरेषितव्यः क्रमस्त्वया ।
 युगपत्सम्भवे यस्मादसम्बन्धो विषाणवत् ॥ १६ ॥
 फलादुत्पद्यमानः सन्न ते हेतुः प्रसिध्यति ।
 अप्रसिद्धः कथं हेतुः फलमुत्पादयिष्यति ॥ १७ ॥
 यदि हेतोः फलात्सिद्धिः फलसिद्धिश्च हेतुतः ।
 कतरत्पूर्वनिष्पन्नं यस्य सिद्धिरपेक्षया ॥ १८ ॥
 अशक्तिरपरिज्ञानं क्रमकोपोऽथ वा पुनः ।
 एवं हि सर्वथा बुद्धैरजातिः परिदीपिता ॥ १९ ॥
 बीजाङ्कुराख्यो दृष्टान्तः सदा साध्यसमो हि सः ।
 न हि साध्यसमो हेतुः सिद्धौ साध्यस्य युज्यते ॥ २० ॥
 पूर्वापरापरिज्ञानमजातेः परिदीपकम् ।
 जायमानाद्धि वै धर्मात्कथं पूर्वं न गृह्यते ॥ २१ ॥
 स्वतो वा परतो वाऽपि न किञ्चिद्भस्तु जायते ।
 सदसत्सदसद्वाऽपि न किञ्चिद्भस्तु जायते ॥ २२ ॥
 हेतुर्न जायतेऽनादेः फलं चापि स्वभावतः ।

आदिर्न विद्यते यस्य तस्य ह्यादिर्न विद्यते ॥ २३ ॥
 प्रज्ञप्तेः सनिमित्तत्वमन्यथा द्वयनाशतः ।
 सङ्कलेशस्योपलब्धेश्च परतन्त्रास्तिता मता ॥ २४ ॥
 प्रज्ञप्तेः सनिमित्तत्वमिष्यते युक्तिदर्शनात् ।
 निमित्तस्यानिमित्तत्वमिष्यते भूतदर्शनात् ॥ २५ ॥
 चित्तं न संस्पृशत्यर्थं नार्थाभासं तथैव च ।
 अभूतो हि यतश्चार्थो नार्थाभासस्ततः पृथक् ॥ २६ ॥
 निमित्तं न सदा चित्तं संस्पृशत्यध्वसु त्रिषु ।
 अनिमित्तो विपर्यासः कथं तस्य भविष्यति ॥ २७ ॥
 तस्मान्न जायते चित्तं चित्तदृश्यं न जायते ।
 तस्य पश्यन्ति ये जातिं खे वै पश्यन्ति ते पदम् ॥ २८ ॥
 अजातं जायते यस्मादजातिः प्रकृतिस्ततः ।
 प्रकृतेरन्यथाभावो न कथञ्चिद्भविष्यति ॥ २९ ॥
 अनादेरन्तवत्त्वं च संसारस्य न सेत्स्यति ।
 अनन्तता चाऽऽदिमतो मोक्षस्य न भविष्यति ॥ ३० ॥
 आदावन्ते च यन्नास्ति वर्तमानेऽपि तत्तथा ।
 वितथैः सदृशाः सन्तोऽवितथा इव लक्षिताः ॥ ३१ ॥
 सप्रयोजनता तेषां स्वप्ने विप्रतिपद्यते ।
 तस्मादाद्यन्तवत्त्वेन मिथ्यैव खलु ते स्मृताः ॥ ३२ ॥
 सर्वे धर्मा स्मृषा स्वप्ने कायस्यान्तर्निदर्शनात् ।
 संवृतेऽस्मिन्प्रदेशे वै भूतानां दर्शनं कुतः ॥ ३३ ॥
 न युक्तं दर्शनं गत्वा कालस्यानियमादतौ ।
 प्रतिबुद्धश्च वै सर्वस्तस्मिन्देसे न विद्यते ॥ ३४ ॥
 मित्राद्यैः सह संमन्त्र्य सम्बुद्धो न प्रपद्यते ।
 गृहीतं चापि यत्किञ्चित्प्रतिबुद्धो न पश्यति ॥ ३५ ॥
 स्वप्ने चावस्तुकः कायः पृथगन्यस्य दर्शनात् ।
 यथा कायस्तथा सर्वं चित्तदृश्यमवस्तुकम् ॥ ३६ ॥
 ग्रहणाज्जागरितवत्तद्धेतुः स्वप्ने इष्यते ।
 तद्धेतुत्वात्तु तस्यैव सज्जागरितमिष्यते ॥ ३७ ॥
 उत्पादस्याप्रसिद्धत्वादजं सर्वमुदाहृतम् ।
 न च भूतादभूतस्य सम्भवोऽस्ति कथञ्चन ॥ ३८ ॥
 असज्जागरिते दृष्ट्वा स्वप्ने पश्यति तन्मयः ।
 असत्स्वप्नेऽपि दृष्ट्वा च प्रतिबुद्धो न पश्यति ॥ ३९ ॥
 नास्त्यसद्धेतुकमसत्सदसद्धेतुकं तथा ।
 सच्च सद्धेतुकं नास्ति सद्धेतुकमसत्कुतः ॥ ४० ॥
 विपर्यासाद्यथा जाग्रदचिन्त्यान्भूतवत्स्पृशेत् ।

तथा स्वप्ने विपर्यासात् धर्मास्तत्रैव पश्यति ॥ ४१ ॥
 उपलम्भात्समाचारादस्तिवस्तुत्ववादिनाम् ।
 जातिस्तु देशिता बुद्धैः अजातेस्त्रसतां सदा ॥ ४२ ॥
 अजातेस्त्रसतां तेषामुपलम्भाद्वियन्ति ये ।
 जातिदोषा न सेत्स्यन्ति दोषोऽप्यल्पो भविष्यति ॥ ४३ ॥
 उपलम्भात्समाचारान्मायाहस्ती यथोच्यते ।
 उपलम्भात्समाचारादस्ति वस्तु तथोच्यते ॥ ४४ ॥
 जात्याभासं चलाभासं वस्त्वाभासं तथैव च ।
 अजाचलमवस्तुत्वं विज्ञानं शान्तमद्वयम् ॥ ४५ ॥
 एवं न जायते चित्तमेवंधर्मा अजाः स्मृताः ।
 एवमेव विज्ञानन्तो न पतन्ति विपर्यते ॥ ४६ ॥
 ऋजुवक्रादिकाभासमलातस्पन्दितं यथा ।
 ग्रहणग्राहकाभासं विज्ञानस्पन्दितं तथा ॥ ४७ ॥
 अस्पन्दमानमलातमनाभासमजं यथा ।
 अस्पन्दमानं विज्ञानमनाभासमजं तथा ॥ ४८ ॥
 अलाते स्पन्दमाने वै नाऽऽभासा अन्यतोभुवः ।
 न ततोऽन्यत्र निस्पन्दान्नालातं प्रवशन्ति ते ॥ ४९ ॥
 न निर्गता अलातात्ते द्रव्यत्वाभावयोगतः ।
 विज्ञानेऽपि तथैव स्युराभासस्याविशेशतः ॥ ५० ॥
 विज्ञाने स्पन्दमाने वै नाऽऽभासा अन्यतोभुवः ।
 न ततोऽन्यत्र निस्पन्दान्न विज्ञानं विशन्ति ते ॥ ५१ ॥
 न निर्गतास्ते विज्ञानाद्द्रव्यत्वाभावयागतः ।
 कार्यकारणताभावाद्यतोऽचिन्त्याः सदैव ते ॥ ५२ ॥
 द्रव्यं द्रव्यस्य हेतुः स्यादन्यदन्यस्य चैव हि ।
 द्रव्यत्वमन्यभावो वा धर्माणां नोपपद्यते ॥ ५३ ॥
 एवं न चित्तजा धर्माश्चित्तं वाऽपि न धर्मजम् ।
 एवं हेतुफलाजातिं प्रविशन्ति मनीषिणः ॥ ५४ ॥
 यावद्धेतुफलावेशस्तावद्धेतुफलोद्भवः ।
 क्षीणे हेतुफलावेशे नास्ति हेतुफलोद्भवः ॥ ५५ ॥
 यावद्धेतुफलावेशः संसारस्तावदायतः ।
 क्षीणे हेतुफलावेशे संसारं न प्रपद्यते ॥ ५६ ॥
 संवृत्या जायते सर्वं शाश्वतं नास्ति तेन वै ।
 सद्भावेन ह्यजं सर्वमुच्छेदस्तेन नास्ति वै ॥ ५७ ॥
 धर्मा य इति जायन्ते जायन्ते ते न तत्त्वतः ।
 जन्म मायोपमं तेषां सा च माया न विद्यते ॥ ५८ ॥
 यथा मायामयाद्बीजाज्जायते तन्मयोऽङ्कुरः ।

नासौ नित्यो न चोच्छेदी तद्वद्धर्मेषु योजना ॥ ५९ ॥
नाजेषु सर्वधर्मेषु शाश्वताशाश्वताभिधा ।
यत्र वर्णा न वर्तन्ते विवेकस्तत्र नोच्यते ॥ ६० ॥
यथा स्वप्ने द्वयाभासं चित्तं चलति मायया ।
तथा जाग्रद्द्वयाभासं चित्तं चलति मायया ॥ ६१ ॥
अद्वयं च द्वयाभासं चित्तं स्वप्ने न संशयः ।
अद्वयं च द्वयाभासं तथा जाग्रन्न संशयं ॥ ६२ ॥
स्वप्नदृक्प्रचरन्स्वप्ने दिक्षु वै दशसु स्थितान् ।
अण्डजान्स्वेदजान्वाऽपि जीवान्पश्यति यान्सदा ॥ ६३ ॥
स्वप्नदृक्चित्तदृश्यास्ते न विद्यन्ते ततः पृथक् ।
तथा तद्दृश्यमेवेदं स्वप्नदृक्चित्तमिष्यते ॥ ६४ ॥
चरञ्जागरिते जाग्रद्विक्षु वै दशसु स्थितान् ।
अण्डजान्स्वेदजान्वाऽपि जीवान्पश्यति यान्सदा ॥ ६५ ॥
जाग्रच्चित्तेक्षणीयास्ते न विद्यन्ते ततः पृथक् ।
तथा तद्दृश्यमेवेदं जाग्रतश्चित्तमिष्यते ॥ ६६ ॥
उभे ह्यन्योन्यदृश्ये ते किं तदस्तीति नोच्यते ।
लक्षणाशून्यमुभयं तन्मतेनैव गृह्यते ॥ ६७ ॥
यथा स्वप्नमयो जीवो जायते म्रियतेऽपि च ।
तथा जीवा अमी सर्वे भवन्ति न भवन्ति च ॥ ६८ ॥
यथा मायामयो जीवो जायते म्रियतेऽपि च ।
तथा जीवा अमी सर्वे भवन्ति न भवन्ति च ॥ ६९ ॥
यथा निर्मितको जीवो जायते म्रियतेऽपि वा ।
तथा जीवा अमी सर्वे भवन्ति न भवन्ति च ॥ ७० ॥
न कश्चिज्जायते जीवः सम्भवोऽस्य न विद्यते ।
एतत्तदुत्तमं सत्यं यत्र किञ्चिन्न जायते ॥ ७१ ॥
चित्तस्पन्दितमेवेदं ग्राह्यग्राहकवद्द्वयम् ।
चित्तं निर्विषयं नित्यमसङ्गं तेन कीर्तितम् ॥ ७२ ॥
योऽस्ति कल्पितसंवृत्या परमार्थेन नास्त्यसौ ।
परतन्त्राभिसंवृत्या स्यान्नास्ति परमार्थतः ॥ ७३ ॥
अजः कल्पितसंवृत्या परमार्थेन नाप्यजः ।
परतन्त्राभिनिष्पत्त्या संवृत्या जायते तु सः ॥ ७४ ॥
अभूताभिनिवेशोऽस्ति द्वयं तत्र न विद्यते ।
द्वयाभावं स बुद्ध्वैव निर्निमित्तो न जायते ॥ ७५ ॥
यदा न लभते हेतूनुत्तमाधममध्यमान् ।
तदा न जायते चित्तं हेत्वभावे फलं कुतः ॥ ७६ ॥
अनिमित्तस्य चित्तस्य याऽनुत्पत्तिः समाऽद्वया ।

अजातस्यैव सर्वस्य चित्तदृश्यं हि तद्यतेः ॥ ७७ ॥
 बुद्ध्याऽनिमित्ततां सत्यां हेतुं पृथगनाप्नुवन् ।
 वीतशोकं तथा काममभयं पदमश्नुते ॥ ७८ ॥
 अभूताभिनिवेशाद्धि सदृशे तत्प्रवर्तते ।
 वस्त्वभावं स बुद्ध्यैव निःसङ्गं विनिवर्तते ॥ ७९ ॥
 निवृत्तस्याप्रवृत्तस्य निश्चला हि तदा स्थितिः ।
 विषयः स हि बुद्धानां तत्साम्यमजमद्वयम् ॥ ८० ॥
 अजमनिद्रमस्वप्नं प्रभातं भवति स्वयम् ।
 सकृद्विभातो ह्येवैष धर्मो धातुस्वभावतः ॥ ८१ ॥
 सुखमात्रियते नित्यं दुःखं विव्रियते सदा ।
 यस्य कस्य च धर्मस्य ग्रहेण भगवानसौ ॥ ८२ ॥
 अस्ति नास्त्यस्ति नास्तीति नास्ति नास्तीति वा पुनः ।
 चलस्थिरोभयाभावैरावृणोत्येव बालिशः ॥ ८३ ॥
 कोत्यश्चतस्र एतास्तु ग्रहैर्यासां सदाऽऽवृतः ।
 भगवानाभिरस्पृष्टो येन दृष्टः स सर्वदृक् ॥ ८४ ॥
 प्राप्य सर्वज्ञतां कृत्स्नां ब्राह्मण्यं पदमद्वयम् ।
 अनापन्नादिमध्यान्तं किमतः परमीहते ॥ ८५ ॥
 विप्राणां विनयो ह्येष शमः प्राकृत उच्यते ।
 दमः प्रकृतिदान्तत्वादेवं विद्वान्शमं व्रजेत् ॥ ८६ ॥
 सवस्तु सोपलम्भं च द्वयं लौकिकमिष्यते ।
 अवस्तु सोपलम्भं च शुद्धं लौकिकमिष्यते ॥ ८७ ॥
 अवस्त्वनुपलम्भं च लोकोत्तरमिति स्मृतम् ।
 ज्ञानं ज्ञेयं च विज्ञेयं सदा बुद्धैः प्रकीर्तितम् ॥ ८८ ॥
 ज्ञाने च त्रिविधे ज्ञेये क्रमेण विदिते स्वयम् ।
 सर्वज्ञता हि सर्वत्र भवतीह महावियः ॥ ८९ ॥
 हेयज्ञेयाप्यपाक्यानि विज्ञेयान्यग्रयाणतः ।
 तेषामन्यत्र विज्ञेयादुपलम्भस्त्रिषु स्मृतः ॥ ९० ॥
 प्रकृत्याऽऽकाशवज्ज्ञेयाः सर्वे धर्मा अनादयः ।
 विद्यते न हि नानात्वं तेषां क्वचन किञ्चन ॥ ९१ ॥
 आदिबुद्धाः प्रकृत्यैव सर्वे धर्माः सुनिश्चिताः ।
 यस्यैवं भवति क्षान्तिः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ ९२ ॥
 आदिशान्ता ह्यनुत्पन्नाः प्रकृत्यैव सुनिर्वृताः ।
 सर्वे धर्माः समाभिन्ना अजं साम्यं विशारदम् ॥ ९३ ॥
 वैशारद्यं तु वै नास्ति भेदे विचरतां सदा ।
 भेदनिम्नाः पृथग्वादास्तस्मात्ते कृपणाः स्मृताः ॥ ९४ ॥
 अजे साम्ये तु ये केचिद्भविष्यन्ति सुनिश्चिताः ।

ते हि लोके महाज्ञानास्तच्च लोको न गाहते ॥ १५ ॥
अजेष्वजमसङ्क्रान्तं धर्मेषु ज्ञनमिष्यते ।
यतो न क्रमते ज्ञानमसङ्गं तेन कीर्तितम् ॥ १६ ॥
अणुमात्रेऽपि वैधर्मे जायमानेऽविपश्चितः ।
असङ्गता सदा नास्ति किमुताऽऽवरणच्युतिः ॥ १७ ॥
अलब्धावरणाः सर्वे धर्माः प्रकृतिनिर्मलाः ।
आदौ बुद्धास्तथा मुक्ता बुध्यन्त इति नायकाः ॥ १८ ॥
क्रमते न हि बुद्धस्य ज्ञानं धर्मेषु तायिनः ।
सर्वे धर्मास्तथा ज्ञानं नैतद्बुद्धेन भाषितम् ॥ १९ ॥
दुर्दर्शमतिगम्भीरमजं साम्यं विशारदम् ।
बुद्ध्वा पदमनानात्वं नमस्कुर्मो यथाबलम् ॥ १०० ॥
॥ इति गौडपादाचर्यकृता माण्डूक्योपनिषत्कारिकाःसम्पूर्णाः ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

Send corrections to sanskrit@cheerful.com.

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated February 13, 2006